Abdüsselam SAĞIN

Maddeden İtibara, Araçtan Amaca: Paranın Tarihsel Evrimi

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca iktisadi faaliyetlerin merkezinde yer alan para, salt teknik bir değişim aracı veya muhasebe birimi olmanın çok ötesinde toplumsal, siyasal ve ahlaki ilişkilerin belirleyicisidir. Ana akım iktisadi paradigma, parayı piyasa mekanizmasının kendiliğinden doğurduğu, trampa (takas) güçlüklerini aşmak amacıyla rasyonel aktörler tarafından icat edilmiş "tarafsız" bir kolaylaştırıcı olarak sunma eğilimindedir.[1] Oysa paranın ortaya çıkışı, kurumsal formları ve tarihsel dönüşümü; egemen iktidar odaklarının, devlet aygıtının, borç ilişkilerinin ve nihayetinde kapitalist üretim tarzının ihtiyaçlarıyla doğrudan şekillenmiştir.[2] Geleneksel mal paralardan madeni sikkelere, temsili kâğıt paralardan modern kaydi ve dijital/kripto formlara uzanan bu serüven, paranın maddeden soyutlanması sürecini yansıtırken aynı zamanda toplumsal kaynakların denetiminin nasıl merkezileştiğini de gözler önüne sermektedir.[3]

Kapitalist üretim tarzı, parayı gerçek iktisadi faaliyetlerin yalnızca bir yansıtıcısı olmaktan çıkarıp bizzat kendisi üzerinden kâr ve rant üretilen bir metaya dönüştürmüştür. Klasik ve neoklasik yaklaşımların "paranın peçesi" anlayışıyla görünmez kılmaya çalıştığı bu ontolojik dönüşüm; paranın servet biriktirme, finansal spekülasyon ve faiz aracılığıyla bir tahakküm mekanizmasına evrilmesine yol açmıştır.[4] Bu çalışma, paylaşılan literatür temelinde paranın tanımını ve kuramsal doğasını irdelemeyi, mal paradan kripto paralara kadar uzanan tarihsel serüvenini özetlemeyi ve bu süreç boyunca paranın kapitalist sistem içerisindeki metalaşmasını ve ortaya koyduğu yapısal çelişkileri eleştirel bir perspektifle tartışmayı amaçlamaktadır.

Paranın Tanımı, Doğası ve Kuramsal Yaklaşımlar

İktisat literatüründe para genel olarak; değişim aracı olma, değer ölçüsü ve hesap birimi vazifesi görme, değer saklama aracı olma ve nihayetinde borçların ertelenmiş ödemelerini tasfiye etme işlevlerini gören her türlü nesne veya kayıt olarak tanımlanır.[5] Ancak paranın yalnızca bu işlevsel listeyle tanımlanması, onun ontolojik ve kurumsal kökenini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu noktada iktisadi düşünce tarihi, iki ana akım eksen etrafında kutuplaşmıştır: Metalist/metacı yaklaşım ve nominalist/devletçi-kredi yaklaşımı.[6]

Ortodoks (ana akım) ya da metalist yaklaşım; paranın kökenini bireysel mübadelelerdeki çifte tesadüf maliyetlerini azaltma çabasına bağlar. Bu anlayışa göre piyasada en likit ve taşınabilir mal zamanla kendiliğinden genel kabul görmüş ve nihayetinde altın veya gümüş gibi kıymetli madenler "para" haline gelmiştir.[7] Ancak Georg Friedrich Knapp ve Alfred Mitchell Innes gibi düşünürlerin geliştirdiği heterodoks (alternatif) para teorileri bu anlatıyı kökten reddeder. Knapp'ın ortaya koyduğu "Devlet Para Teorisi"ne (Chartalism) göre para, piyasanın kendiliğinden doğurduğu bir meta değil, devletin vergi ve yükümlülükleri kabul etmek üzere belirlediği yasal bir ödeme aracıdır.[8] Para, maddesinden bağımsız olarak hukuki

bir yetkiyle var olur. Innes ise kredi para teorisinde paranın özünün fiziksel bir maden değil, toplumsal bir borç-alacak ilişkisi olduğunu ileri sürer.[9]

Paranın tanımına yönelik bir diğer temel ayrım ise ana akım kapitalist iktisat ile geleneksel ve İslami iktisat düşüncesi arasında belirginleşir. Kapitalist modelde para, diğer mallar gibi arz ve talebe göre piyasada kiralanabilen, alınıp satılabilen ve zaman değeri (faiz) üzerinden kendi kendini üreten bir metaya dönüştürülmüştür.[10] Buna karşın İslami iktisat düşüncesi paranın bizatihi bir fayda veya içsel kullanım değeri olmadığını savunur. Para kendi başına bir meta değil; malların ve hizmetlerin değişimine aracılık eden adil bir ölçü birimidir.[11] İbn Haldun ve Gazzâlî gibi klasik düşünürlerin de vurguladığı üzere para, bir aynaya benzer; kendisi renksizdir ancak diğer varlıkların değerini yansıtır. Paranın bizatihi kâr sağlayan bir meta haline getirilmesi, onun değer ölçme ve adalet işlevini bozar.[12]

Trampadan Kripto Paraya: Paranın Tarihsel Dönüşümü

İnsanlığın iktisadi örgütlenmesindeki değişimler, paranın fiziksel ve kurumsal formunu doğrudan belirlemiştir. Bu tarihsel serüven kabaca mal paralardan madeni paralara, ardından kâğıt ve kaydi paralara, son olarak da dijital ve kripto varlıklara uzanan kesintisiz bir soyutlaşma sürecidir.[13]

İlk çağlarda mübadele ihtiyacı; deniz kabukları, tuz, tahıl, sığır, kumaş gibi doğrudan kullanım değeri veya genel kabul görmüş içsel değeri olan "mal paralar" (meta para) aracılığıyla karşılanmıştır.[14] Ancak mal paraların homojen olmaması, dayanıklılıklarının sınırlı oluşu, taşınma ve bölünme zorlukları, piyasaların genişlemesiyle birlikte daha standart araçların aranmasına yol açmıştır.[15] Bu arayışın sonucu olarak M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar tarafından elektrum (altın-gümüş alaşımı) madeninin belirli bir ağırlık ve saflık standardında damgalanmasıyla ilk sikke (madeni para) tedavüle girmiştir.[16] Sikkenin icadı, hükümdarın mührüyle değerin garanti altına alınması anlamına geldiğinden paranın devlet gücüyle meşrulaşmasının dönüm noktasıdır. Orta Çağ boyunca altın (dinar) ve gümüş (dirhem) paralar, dünya ticaretinin ana omurgasını oluşturmuştur.[17] İslam coğrafyasında da Hz. Ömer devrinden itibaren Sasani ve Bizans sikkeleri kullanılmış; Emeviler döneminde Abdülmelik b. Mervan tarafından ilk tam İslami sikkeler darbedilerek parasal egemenlik tahkim edilmiştir.[18] Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kuruluş döneminden itibaren akçe sistemiyle başlayan parasal rejim, yüzyıllar boyunca gümüş ve altın standartlarının karmaşık bir dengesi üzerinden yürütülmüş, mali kriz anlarında tağşiş (sikkedeki kıymetli maden oranının düşürülmesi) bir iç borçlanma aracı olarak kullanılmıştır.[19]

Maden miktarının dünya ticaret hacmindeki artışa yetişememesi ve değerli metallerin taşınmasındaki güvenlik riskleri, "temsili para" ya da kâğıt paranın doğuşunu tetiklemiştir.[20] İlk olarak Çin'de Tang ve Song hanedanlıklarında ortaya çıkan kâğıt senetler, Batı'da kuyumcuların emanet makbuzlarının (banknot) ciro edilip dolaşıma sokulmasıyla kurumsallaşmıştır.[21] Zamanla bu özel borç senetleri merkez bankalarının tekeline devredilmiş ve kâğıt para devlet güvencesiyle kanuni ödeme aracı haline gelmiştir.[22] 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında hâkim olan Klasik Altın Standardı, tedavüldeki kâğıt paraların belirli bir oranda fiziki altına çevrilebilmesini garanti etmiştir.[23]

Ancak Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın getirdiği devasa kamu harcamaları bu standardı sürdürülemez kılmıştır. 1944 Bretton Woods Anlaşması ile Amerikan Doları altına endekslenmiş ($35 = 1 ons altın), diğer dünya para birimleri ise dolara bağlanmıştır.[24] 1971 yılına gelindiğinde ABD Başkanı Richard Nixon'ın doların altına konvertibilitesini tek taraflı olarak kaldırması ("Nixon Şoku"), dünya para tarihinde radikal bir kırılma noktası olmuştur.[25] Bu tarihten itibaren dünya ekonomisi, hiçbir fiziksel karşılığı bulunmayan, tamamen devletin

yasal zorlayıcı gücüne ve güvene dayanan "itibari para" (fiat money) çağına kesin olarak girmiştir.[26] 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyıl ise teknolojinin gelişimiyle paranın maddesizleşmesini hızlandırmıştır. Kredi kartları, elektronik fon transferleri (EFT), banka mevduatları gibi "kaydi ve elektronik paralar", parayı fiziksel banknotlardan ekrandaki veri girişlerine indirgemiştir.[27] 2008 Küresel Finans Krizi'nin hemen ardından Satoshi Nakamoto takma adlı kişi veya grup tarafından ilan edilen Bitcoin ise blokzincir teknolojisiyle merkeziyetsiz, eşler arası (P2P) ve egemen devletlerin denetimi dışındaki ilk "kripto para" prototipini ortaya çıkarmıştır.[28] Kripto paralar, paranın tanımı, ihraç tekeli ve değeri konusundaki yüzyıllık teorik kabulleri yeniden tartışmaya açmıştır.[29]

Finansallaşma, Borçlanma Süreci ve Kapitalist Sistemin Eleştirisi

Paranın fiziksel bir metadan (altın/gümüş) tamamen itibari ve kaydi bir forma evrilmesi, kapitalist üretim tarzının genişlemesiyle organik bir paralellik taşır. Karl Marx'ın berrak biçimde formüle ettiği üzere basit meta dolaşımında süreç **Meta – Para – Meta (**$M - P - M$**)** döngüsüyle işler; burada paranın rolü farklı kullanım değerlerine sahip metaların değişimini sağlamaktır. Oysa kapitalist birikim sürecinde bu döngü tersine dönerek **Para – Meta – Daha Fazla Para (**$P - M - P'$**)** formunu alır.[30] Bu dönüşümle birlikte paranın kullanım değeri geri plana itilmiş, paranın kendisi salt artı-değer ve sermaye biriktirme aracına dönüşmüştür.[31]
Kapitalist finans sisteminin merkezinde yer alan kısmi rezerv bankacılığı (fractional reserve banking), paranın niteliğini kökten değiştirmiştir. Günümüz kapitalist ekonomilerinde dolaşımdaki paranın ezici bir çoğunluğu merkez bankalarının bastığı fiziki banknotlardan değil, ticari bankaların kredi açma yoluyla "yoktan var ettiği" (ex nihilo) kaydi paradan ibarettir.[32] Bankalar, kasalarında tuttukları rezervin katbekat fazlasını kredi olarak genişletmekte; bu süreç her yeni kredinin yeni bir mevduat oluşturması prensibine dayanmaktadır. Dolayısıyla modern dünyada para demek, doğrudan doğruya "borç" demektir.[33] Bu borca dayalı para sistemi (debt-based monetary system), kapitalist ekonominin en temel yapısal açmazlarından biridir. Sistem şu kaçınılmaz kural üzerine kuruludur: Bankacılık sistemi yalnızca anapara kadar kredi açar, ancak geri ödeme anapara artı faiz üzerinden talep edilir.[34] Piyasadaki toplam para miktarı sadece anaparadan ibaret olduğuna göre, tüm borçların ve faizlerinin aynı anda geri ödenmesi matematiksel olarak imkânsızdır. Borçluların iflas etmemesi ve sistemin çökmemesi için sürekli olarak daha fazla borç (kredi) var edilmesi, yani para arzının kesintisiz büyümesi zorunludur.[35] Bu mekanizma ise kapitalist ekonomiyi hem sürekli büyüme bağımlılığına mahkûm etmekte hem de periyodik likidite krizlerine, servet transferlerine ve enflasyonist baskılara açık hale getirmektedir.[36]

Faiz mekanizması, paranın tarafsız bir araç değil, aksine gelir dağılımını bozan en etkili kapitalist aygıt olduğunu kanıtlar. Paranın zaman içinde risksiz biçimde faiz getirisi sağlaması, sermaye sahiplerine reel üretime ve emeğe doğrudan katılmaksızın artık-değerden pay alma imkânı tanır.[37] İslami iktisat düşüncesinin faizi (riba) kesin bir dille yasaklamasının temel rasyoneli de tam olarak buradadır: Para, spekülatif bir kazanç unsuru veya emek harcamadan servet artırma vasıtası olamaz; o yalnızca gerçek risk, kâr ve zararın paylaşıldığı reel ekonomik girişimlerle değer kazanmalıdır.[38] Kapitalizmin faiz odaklı kurumsal mimarisi ise borç yükünü hanehalklarının ve gelişmekte olan toplumların sırtına yüklerken, finans kapitali orantısız biçimde ödüllendirmektedir.[39]

Modern kapitalizmin ulaştığı aşama olan finansallaşma, parayı reel üretimden tamamen koparmıştır. Bretton Woods'un çöküşünden sonra serbest dalgalı kur rejimlerine geçilmesi, döviz kurlarının ve türev ürünlerin bizzat birer spekülasyon aracına dönüşmesine zemin hazırlamıştır.[40] Döviz piyasalarında (Forex) veya türev piyasalarda dönen trilyonlarca

dolarlık günlük işlem hacminin yalnızca çok küçük bir yüzdesi reel mal ve hizmet ticaretine dayanmakta; geriye kalan devasa hacim ise tamamen paranın para doğurmasına dayalı spekülatif köpüklerden oluşmaktadır.[41] Bu durum, küresel düzeyde kırılgan finansal balonların patlamasına ve bedelini işsizlik, yoksulluk ve kemer sıkma politikalarıyla toplumun alt katmanlarının ödediği krizlerin süreklilik kazanmasına neden olmaktadır.[42]

Yeni Formlar ve Gelecek Projeksiyonu: Kripto Varlıklar Çıkış Yolu mu?

Kapitalist para sisteminin enflasyonist politikalarına, merkez bankalarının sınırsız itibari para basımına ve ticari bankaların borç tekelinde tuttuğu finansal oligarşiye bir tepki olarak ortaya çıkan Bitcoin ve kripto para birimleri, ilk etapta devrimci bir kurtuluş vaadiyle sunulmuştur.[43] Kripto paraların arkasındaki felsefe, merkezi otoritelere (devletlere ve merkez bankalarına) duyulan güven gereksinimini ortadan kaldırıp bunun yerine şeffaf matematiksel algoritmaları ve dağıtık defter yapılarını ikame etmektir.[44] Arzının belirli bir sınırla (örneğin Bitcoin için 21 milyon adet) sınırlandırılmış olması, itibari paralardaki keyfi enflasyonist genişlemeye karşı bir alternatif olarak kurgulanmıştır.[45]

Nitekim İslami iktisat ve alternatif finans çevrelerinde de kripto paraların, konvansiyonel kapitalist para sisteminin yol açtığı asimetrik enformasyon sorununu azaltma, faizli bankacılık hegemonyasının dışına çıkma ve ülkelerin bağımsız para politikaları yürütmelerine zemin hazırlama potansiyeli tartışılmıştır.[46] Eşler arası doğrudan işlem olanağı, paranın üçüncü taraf finansal aracıların tekelinden kurtarılması yönünde önemli bir teorik kapı aralamıştır.

Ancak uygulamadaki gerçeklik, kripto paraların da hızla kapitalist piyasa mekanizmalarının ve finansal spekülasyonun ağına çekildiğini göstermektedir. Bugün kripto para piyasaları büyük ölçüde gündelik mübadelelerin yapıldığı istikrarlı bir değer ölçüsü veya değişim aracı olmaktan uzaktır; aksine aşırı volatilite (dalgalanma) sergileyen, dev spekülatörlerin (piyasa tabiriyle balinaların) fiyat hareketlerini yönlendirdiği küresel bir spekülatif varlık sınıfına dönüşmüştür.[47] Paranın en temel vasfı olan istikrarlı bir "hesap birimi" olma kabiliyetini taşımayan bir varlığın gerçek anlamda paranın yerini alması güç görünmektedir.[48]

Bunun yanı sıra ulus-devletler ve uluslararası finansal aktörler parasal egemenliklerini bırakmaya niyetli değildir. Kripto paraların merkeziyetsiz vaadine karşılık devletlerin geliştirdiği yanıt, Merkez Bankası Dijital Paraları (CBDC) olmuştur.[49] CBDC projeleri, kripto paraların sunduğu teknolojik altyapıyı kullanarak parayı daha da merkezileştirmeyi, her türlü parasal hareketi izlenebilir kılmayı ve itibari para tekelini dijital çağda tahkim etmeyi hedeflemektedir.[50] Dolayısıyla kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkileri sorgulanmadığı müddetçe, paranın teknolojisinin değişmesi (kâğıttan çipe, çipten blokzincire geçiş) onun tahakküm ve birikim aracı olma niteliğini kendiliğinden ortadan kaldırmamaktadır.

Sonuç

Paranın tarihsel seyri, insanın iktisadi ilişkileri basitleştirme ihtiyacından doğan masum bir araçtan, toplumları ve kaynakları yöneten devasa bir ontolojik (varoluşsal) güce dönüşümün öyküsüdür. Mal paralardan sikkelere, temsili kâğıt paralardan hiçbir maddi karşılığı olmayan itibari paralara ve nihayetinde dijital/kripto kodlara uzanan bu serüven, paranın giderek fiziksel dünyadan koparak soyutlaştığını göstermektedir.

Bu soyutlaşma süreci, kapitalist sistem içerisinde paranın gerçek amacından saptırılmasıyla sonuçlanmıştır. Paranın değer ölçüsü ve mübadele vasıtası olma niteliği; kısmi rezerv bankacılığı, borca dayalı para arzı/varedilmesi ve faiz mekanizması eliyle aşındırılmış; para kendi başına alınıp satılan, spekülasyonu yapılan ve sınırsız servet temerküzüne hizmet

eden bir tahakküm aracına dönüşmüştür. Ne merkez bankalarının karşılıksız itibari para basma tekeli ne de piyasanın spekülatif heveslerine teslim olan kripto para çılgınlığı, adil bir parasal düzen kurma sorununu çözebilmiştir.

Paranın yeniden adil bir paylaşıma ve reel refaha hizmet edebilmesi; onun bir meta ve spekülasyon nesnesi olmaktan çıkarılıp reel üretim, emek, risk paylaşımı ve toplumsal ahlak ekseninde yeniden tanımlanmasıyla mümkündür. Kapitalizmin borç ve faiz kıskacındaki parasal mimarisi radikal bir ahlaki ve yapısal eleştiriye tabi tutulmadığı sürece, paranın formundaki dijital dönüşümler yapısal krizleri ve eşitsizlikleri derinleştirmekten başka bir sonuç üretmeyecektir.

Dipnotlar

[1]: Kemal Coşkun ve Semih Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", *Accounting and Financial History Research Journal*, sy. 25 (2023): 86-87; Yahya Ayyıldız ve Murat Arısal, "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak", *İşletme Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 3 (2023): 1869-1870.

[2]: Yılmaz Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme: GF Knapp ve AM Innes'in Katkıları", *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 8: 74-76; Murat Arısal, "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak", (2023): 3-5.

[3]: Halilibrahim Gökgöz ve Tuğrul Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya* (Nobel Bilimsel Eserler, 2023), 12-15; Bekir Elmas ve Salih Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi: Fiziki Paradan Kripto Paraya", *Accounting and Financial History Research Journal*, 2021 Özel Sayı (2021): 254-256.

[4]: Tamer Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para: Tarihi, Gelişimi ve Kripto Paralar" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021), 1-3; İsa Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama* (Small Business Institute, 2025), 102-104.

[5]: Arif Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi? Paranın Tarihi, Özellikleri ve İşlevleri Çerçevesinde Bir İnceleme", *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies* 5, sy. 12 (2026): 212-214; Murat Fidan, Sekan Dilek ve Ayşegül Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy. 18 (2019): 143-144.

[6]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 75-78; Ayyıldız ve Arısal, "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak", 1871-1873.

[7]: Remzi Bulut, "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı", *ResearchGate* (t.y.): 2-4; Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 87.

[8]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 79-84.

[9]: A.g.e., 85-92.

[10]: Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 2-3; Tamer Yardım, *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar* (Eğitim Yayınevi, 2026), 45-48.

[11]: Cem Korkut, *İslam İktisadında Para: Bakırdan Dijitale* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 22-26; Zeyneb Hafsa Orhan, "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para", *İslam İktisadında Para* (İktisat Yayınları, 2020), 4-7.

[12]: Korkut, *İslam İktisadında Para*, 31-35; Orhan, "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para", 8-10.

[13]: Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 18-22; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 255.

[14]: Bulut, "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı", 3-5; Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 88-89.

[15]: Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 144-145; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 213.

[16]: Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 89-90; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 256.

[17]: Seyyit Ali Albayrak, "İslâm Tarihinde Paranın Gelişimi ve Tedavül Eden Para Türleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, sy. 1: 192-195.

[18]: A.g.e., 196-201; Korkut, *İslam İktisadında Para*, 42-47.

[19]: Halil Sahillioğlu, "Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme-1958", (t.y.): 1-15; Hlias Kolovos, "Sevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi", *Mnimon* 21 (1999): 264-266.

[20]: Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 146-148.

[21]: Bulut, "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı", 6-7; Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 92-93.
[22]: Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 149-151.
[23]: Ömer Faruk Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16, sy. 59 (2020): 196-198.
[24]: A.g.e., 199-201; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 258.
[25]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 201-203; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 215.
[26]: Coşkun ve Yıldırım, "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları", 94-95; Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 204.
[27]: Oruç Hami Şener, "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın (Nakdî) Para Kavramı Bakımından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9 (2007): 457-463.
[28]: Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 75-80; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 259-261.
[29]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 216-218; Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 110-115.
[30]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 77-79; Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 2.
[31]: Yardım, *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar*, 52-56.
[32]: Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 88-91; Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 203-205.
[33]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 205-207.
[34]: A.g.e., 206; Abdullah Talha Genç, "Alternatif Finansal Bir Kurum Olarak Karz-ı Hasen Sandıkları", *Banka Dışı Finansal Kuruluşlar* (t.y.): 156-158.
[35]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 207-208.
[36]: Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz*, 105-108; Fidan, Dilek ve Esev, "Dünden Bugüne Paranın Tarihi", 152-154.
[37]: Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz*, 108-112; Korkut, *İslam İktisadında Para*, 55-60.
[38]: Orhan, "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para", 12-16; Genç, "Alternatif Finansal Bir Kurum Olarak Karz-ı Hasen Sandıkları", 158-160.
[39]: Yılmaz, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz*, 113-115.
[40]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 202-204; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 215-217.
[41]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 217-219.
[42]: Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 258-259; Aydın, "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme", 93-95.
[43]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 219-221; Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 82-88.
[44]: Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 260-262; Şener, "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın Değerlendirilmesi", 468-472.
[45]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 221-223.
[46]: Yardım, "İslam İktisat Düşüncesinde Para" (Doktora Tezi, 2021), 1-2; Yardım, *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar*, 130-135.
[47]: Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 223-225; Korkut, *İslam İktisadında Para*, 85-90.
[48]: Tekdoğan, "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar", 208-210; Güller, "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi?", 225.
[49]: Gökgöz ve Kandemir, *Trampadan Kripto Paraya*, 105-112; Elmas ve Aydın, "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi", 262-263.
[50]: Korkut, *İslam İktisadında Para*, 92-96; Şener, "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın Değerlendirilmesi", 480-485.

Kaynakça

- Albayrak, Seyyit Ali. "İslâm Tarihinde Paranın Gelişimi ve Tedavül Eden Para Türleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 26, sy. 1: 190–213.

- Arısal, Murat. "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak". Marmara Üniversitesi Açık Erişim, 2023.
- Aydın, Yılmaz. "Heterodoks Para Teorisi Üzerine Bir İnceleme: GF Knapp ve AM Innes'in Katkıları". *Telakki Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy. 8: 73–100.
- Ayyıldız, Yahya ve Murat Arısal. "Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 3 (2023): 1868–1884.
- Bulut, Remzi. "Ekonomide Paranın Tarihçesi ve Kullanımı". *ResearchGate* (t.y.).
- Coşkun, Kemal ve Semih Yıldırım. "Paranın Tarihsel Serüven İçerisindeki Formları". *Accounting and Financial History Research Journal*, sy. 25 (2023): 85–103.
- Elmas, Bekir ve Salih Aydın. "Geçmişten Günümüze Paranın Tarihi: Fiziki Paradan Kripto Paraya". *Accounting and Financial History Research Journal*, 2021 Özel Sayı (2021): 253–264.
- Fidan, Murat, Sekan Dilek ve Ayşegül Esev. "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy. 18 (2019): 141–162.
- Genç, Abdullah Talha. "Alternatif Finansal Bir Kurum Olarak Karz-ı Hasen Sandıkları". *Banka Dışı Finansal Kuruluşlar* (t.y.): 155–165.
- Gökgöz, Halilibrahim ve Tuğrul Kandemir. *Trampadan Kripto Paraya*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2023.
- Güller, Arif. "Bitcoin: Bir Dünya Parası Projesi mi? Paranın Tarihi, Özellikleri ve İşlevleri Çerçevesinde Bir İnceleme". *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies* 5, sy. 12 (2026): 211–227.
- Korkut, Cem. *İslam İktisadında Para: Bakırdan Dijitale*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Orhan, Zeyneb Hafsa. "İslamiyet, İslam Tarihi ve İslam İktisadı Nokta-i Nazarından Para". *İslam İktisadında Para* içinde, 1–23. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Sahillioğlu, Halil. "Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme-1958". *Academia.edu* (t.y.).
- Şener, Oruç Hami. "ECASH Sisteminde Üretilen Elektronik Paranın (Nakdî) Para Kavramı Bakımından Değerlendirilmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9 (2007): 455–490.
- Tekdoğan, Ömer Faruk. "İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16, sy. 59 (2020): 194–211.
- Yardım, Tamer. "İslam İktisat Düşüncesinde Para: Tarihi, Gelişimi ve Kripto Paralar". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Yardım, Tamer. *İslam İktisat Düşüncesinde Paranın Tarihi Gelişimi ve Kripto Paralar*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2026.

- Yılmaz, İsa. *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama*. İstanbul: Small Business Institute, 2025.